

Милан Бајовић

О ПОЛИТИЧКОМ ЖИВОТУ У ЦРНОЈ ГОРИ 1936. ГОДИНЕ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ОПШТИНСКЕ ИЗБОРЕ

Политички живот у Црној Гори у току 1936. године треба проучавати у склопу проблема грађанског југословенског друштва. Горући политички проблем био је „хрватско питање“. То питање одлучивало се изван територија Зетске бановине и Црне Горе – језгра ове бановине. Црна Гора је ипак била важан фактор у успостављању политичке равнотеже и успостављању мајоризације утицаја Југословенске радикалне заједнице на челу са предсједником владе Миланом Стојадиновићем. Још у Јефтићевој влади М. Стојадиновић је као министар финансија припремао терен за „преврат“, за преузимање водећег положаја у влади. Као политичар и „ученик Пашићев“ сматрао је најпривлачнијом Црну Гору за изборну кандидатуру за наредног посланика.

По увођењу шестојануарске диктатуре 1929. године, од грађанских политичара Влатко Мачек са загребачким пунктацијама из 1932. године отварањем проблема „хрватског питања“ дао је подстрека за обнову парламентарног живота и грађанске опозиције. У том духу одржани су политички скупови у Љубљани, Сарајеву и Новом Саду, гдје је изражено незадовољство у вези с концептом државне и националне унификације по Септембарском уставу из 1931. године. Убиством краља Александра Карађорђевића 1934. године режим шестојануарске диктатуре још више је уздрман.

Почеци рада Намјесништва и Јефтићеве владе показали су да немају политичке стабилности и перспективе. Средства информисања и јавно мњење изразили су незадовољство чак и више него у времену шестојануарске диктатуре. Од владе се тражило консолидација привреде и монете, отварање јавних радова, рјешавање сељачких дугова и амнестија политичких затвореника. Парламентарни избори из 1931, 1933.

и 1935. године нијесу задовољили стандарде грађанске демократије, јер је опозиција изборним прописом била онемогућена да дође до изражаја.

Јефтићева Југословенска национална странка се, као израз тих слабости, распала без икаквих политичких потреса.

Доласком др Милана Стојадиновића на чело владе 1935. године политичка констелација снага у Краљевини Југославији знатно се мијења. Као ранији министар финансија, финансијски стручњак (посебно за монетарне проблеме) и обновитељ двопартијског грађанског живота у Краљевини Југославији, Стојадиновић је своју политику градио на јачању ресора Министарства унутрашњих дела у сузбијању омасовљавања комунистичког покрета и десне грађанске политичке емиграције, нарочито „хрватских националиста“, како су се „ушаше“ звале у званичним документима Стојадиновићеве владе, као и Министарства правде надлежног за политичке затворенике у казним заводима.

На одређивање бирача на изборима утицала су и обећања политичара и предузетника у погледу отварања јавних радова. Постоји богата архивска грађа о богаћим људима у Црној Гори (махом припадници Југословенске радикалне странке) који калкулишу и полтронски се понижавају пред Миланом Стојадиновићем тражећи од Владе финансијску потпору за отварање јавних радова ради експлоатације јефтине радне снаге. Најамних радника у црногорском селу било је више регистровано 1931. године него што је било запослених у индустрији, занатству, трговини и у другим дјелатностима. Спасоје Меденица наводи да је 1931. године у Црној Гори било 4.204 најамних радника на селу, од чега је на надничаре и слуге отпадало 3.307, а на раднике 807.¹

Оваква ситуација у Црној Гори послје шестојануарске диктатуре изазвала је опште незадовољство, које је кулминирало након хапшења студента са Београдског универзитета 1935. године и њихове конфинације у Вишеграду. Од тог времена па све до Белведерских демонстрација 1936. године у Црној Гори су у политичком и јавном животу студенти и ђаци били главни носиоци бунта против Стојадиновићевог режима. Нарочито су били озлоглашени у народу полицајци Управе града Београда, који ће своје право лице показати бездушном тортуром над ухапшеним црногорским комунистима од марта до јуна 1936. године.

О Управи града Београда у току 1936. године дао је значајне податке сам Милан Стојадиновић. Постављајући за управника Милана Аћимовића, он каже да је „овај способни и искусни полицајац“² спреман да сходно наређењима „предузме мере предострожности“ и организује преко хиљаду жандарма и полицајаца. „Већина њих била је задужена пушкатама револверима и поненим лаким пушкомитраљезом.“³ Ипак, по смјени генерала, довођење генерала Марића за министра војске (умјесто Живковића) види се да је Стојадиновић држао до полиције и жандармерије и у случајевима опасности од војног пуча у земљи.

1 Спасоје Меденица, „Привредни развитак Црне Горе 1918–1941“, Титоград 1959, стр. 115, 135.

2 Милан М. Стојадиновић, „Ни рат ни пакт“, стр. 354.

3 Исто.

Агенти Управе града Београда заједно са градском полицијом из Загреба од средине новембра 1935. до средине јуна 1936. године били су ангажовани на исљеђивању црногорских комуниста у Дубровнику. То је било прво систематичније исљеђивање полиције на југословенском нивоу над црногорским комунистима. Ствар је дошла дотле да су чак и полицајци вршили притисак на Антуна Коршеца да се то исљеђивање прекине због компромитације режима пред свјетском јавношћу, с обзиром на околност да су у јуну 1936. године почели долазити туристи из западноевропских земаља. Већина похапшених била је са подручја никшићког, подгоричког и цетињског округа. Похапшени су били и неки чланови Покрајинског комитета Црне Горе и заплијењена сва њихова архива. Психолошку атмосферу оптерећивала је и неизвјесност у погледу комуниста који су били емигрирали у Албанији, као и граховска група комуниста која се одметнула у шуму избјегавајући да се преда органима власти.

Незадовољство црногорског становништва достигло је кулминацију на Белведеру 26. јуна 1936. године. Организатори овог протестног збора били су комунисти и црногорски федералисти, који су били и најјача опозициона снага режиму на подручју Старе Црне Горе. Политичко стање у Црној Гори још више се погоршало. Жртве на Белведеру још су више компромитовале управне органе власти, па чак и самог бана Муја Социцу, који је морао да напусти политичку позорницу. Грађанска слободољубива интелигенција Црне Горе са својим „Меморандумом“ пожњела је симпатије код напредне интелигенције. Њихов протест доспιο је до владе Милана Стојадиновића. О Белведеру се жучно расправљало и у Народној скупштини. Послије иступа Михала Ивановића и Сенуле Дрљевића из 1927. и 1928. године о осуди репресивних мјера органа власти у Црној Гори, до јесени 1936. године у Народној скупштини је владало право затишје. Социјални и политички проблеми Црне Горе постали су сада предмет расправе и у Народној скупштини. Захтијевало се да се „кривци“ Белведера пусте на слободу, а црногорски комунисти похапшени у првој половини 1936. године изведу пред Државни суд за заштиту државе. Такође је захтијевано да се забрани полицијска истрага над политичким кривцима, тражећи да то врше само судови.

Политички живот у Краљевини Југославији у другој половини 1936. године захтијевао је да се крене из политичке учмалости. Водећи политички фактори сматрали су да се прије парламентарних избора морају спровести општински избори. Користећи монопол власти, финансија и информација, влада Милана Стојадиновића жељела је да види резултате политичке народне воље у најмањим административним јединицама – у општинама. Југословенска национална странка и управна власт у цјелини дотадашње функционисање општина сматрала је стереотипним. По њиховом схватању преовлађивала је традиционална власт у Црној Гори, гдје су се прописи слабо поштовали а буџет био ван контроле већих административних управних јединица.

И становништво Боке Которске је посредно учествовало у Белведерским демонстрацијама. У тону март–јун 1936. из Боке Которске

ухапшено је 10 комуниста. Централна личност за којом је полиција трагала био је Адолф Мук, који је од 1934. године постао и члан Централног комитета Комунистичке партије Југославије. Бока Которска у целокупном међуратном периоду није имала велики број припадника Црногорске федералистичке странке и Савеза земљорадника, што је и учинило да Бокељи нијесу масовније учествовали на Белведерским демонстрацијама. „Племенско“ у Боки Которској није било доминантно у односу на „југословенско“. Овај фактор „племенског“ највише је одговарао Црногорским федералистима, који су своје најјаче упориште налазили у цетињском округу, у језгру Старе Црне Горе.

Када се говори о општинским изборима 1936. године неопходно је истаћи функционисање двопартијског система: Југословенске радикалне заједнице и Удружене опозиције. Матица ових супарничких табора била је изван Црне Горе, као и њихове вође. У јавном животу земље Милан Стојадиновић и Влатко Мачек су постали централне личности у поларизацији снага и у општинама. Када се говори о општинским изборима 1936. године, неопходно је истаћи и програм Југословенске радикалне заједнице, као и Удружене опозиције. Оне су и у самом називу имале своју симболику. Објашњење појма „Југословенска радикална заједница“ дато је у Стојадиновићевим мемоарима. Састав владе Стојадиновић–Корошец–Спахо најбољи је индикатор у том погледу. Представници српске, муслиманске и словеначке буржоазије кроз „југословенску“ традицију радикала и уз коалицију Радикалне, Југословенске Муслиманске странке и Словеначке људске странке жељели су да Сељачко-демократску коалицију у Хрватској и србијанску Удружену опозицију натјерају на подјелу власти. Компромис и улазан Спаха у Стојадиновићеву владу 1936. године и у Црној Гори имало је великог значаја; нарочито на подручју Санџака и у подручју дуж југословенско-албанске границе гдје је живио знатан број становништва исламске вјероисповијести. Учешће Санџаклија (православне вјере) у пробоју Солунског фронта и традиција Радикалне стране имали су „психолошко“ дејство у смислу одређења гласача на општинским изборима у пљеваљском, бјелопољском и беранском подручју.

Стојадиновић је био свјестан да ће формирањем ЈРЗ ојачати и супарнички табор опозиције која се раније осула и тешко опоравила последице шестојануарске диктатуре. Грађанска опозиција у Србији од 1935. године своју шансу за остварење демократских слобода тражила је у формирању Народног фронта слобода. Међу србијанском опозицијом постојале су двије струје – једна на челу са Ацом Станојевићем, Јованом Јовановићем–Пижоном и Љубом Давидовићем, која је жељела да „врати углед парламентарној демократији“ и да се са тим капиталом уђе у преговоре с В. Мачеком, и друга струја са др Драгољубом Јовановићем, која је тражила обезбјеђење и поштовање демократских слобода, амнестију политичких затвореника, слободу збора и договора и стварање антифашистичке климе у борби против десних грађанских снага. Као вјешт политичар, М. Стојадиновић је у савезу Влатка Мачека и србијанске

опозиције видио један вид онемогућавања политичког дјеловања Хрватске сељачке странке, јер су те снаге у погледу унутрашњег уређења државе имале различите погледе. Србијанска опозиција је захтијевала прво демократизацију система па рјешавање хрватског питања", док је Мачек тражио рјешавање „хрватског питања кроз федерализацију државе па тек демократизацију система. Знатан дио србијанске опозиције због наведених несугласица био је ближи ЈРЗ и за централизам, тежећи да ХСС у тежњи за федерализацијом државе остане усамљена.

Пажљиво праћење гласила ЈРЗ и Удружене опозиције из 1936. године у Србији и Црној Гори у вези с преуређењем државе даје утисак да су преовладале снаге за „народно јединство“, али с тим да се осигурају веће демократске слободе и да државне институције повуку из употребе законске прописе из времена шестојануарске диктатуре.

Сви ови проблеми дубоко су се преламали у Црној Гори. Анализа резултата општинских избора у то ће нас најбоље увјерити. Узимајући у обзир вјерску и националну структуру по срезовима, то су најбољи показатељи. ЈРЗ-а је преко утицајних и богатијих људи муслиманске вјере успјела да придобије већину муслиманског живља у улцињском, подгоричном, бјелопољском, плавско-гусињском, рожајском и пљеваљском крају. Ширена је пропаганда о неспособности „племенске“ политике у јачању „народног јединства“, о слабој акумулационој моћи привреде по том концепту, слабљењу државе и онемогућавању примјене правне једнакости гађања пред судом итд. Вођена је пропаганда против Југословенске националне странке и њених припадника – чиновништва у Црној Гори, који су осуђивани као остац шестојануарске диктатуре. Посљедњи већи отпор ЈНС у Црној Гори дала је на Бановинској конференцији странке у хотелу „Гранд“ на Цетињу 25. јуна 1936. године. На тој конференцији били су народни посланици из Зетске бановине из периода Јефтићеве владе и политичари који су после пада Јефтића изгубили ранији положај. Од познатијих личности, још из периода уједињења Црне Горе са Србијом, на конференцији је учествовао сенатор Светозар Томић, као и ранији бан Зетске бановине др Урош Круљ и посланик Шукрија Куртовић, Гавро Милошевић, Саво Радовић и Рудолф Ђунио. „Народни лист“ ову конференцију ЈНС оцијенио је поражавајућом. Одзив присталица ЈНС био је слаб. Наводи се податак да је учествовало 30–40 људи. У листу се истиче да на овакво одређење није утицала страначка припадност већ симпатије према Гавру Милошевићу и „инат“ према цетињским федералистима који су глорификовали припаднике „божићне побуне“ 1919. године. Неуспјех ЈНС на овој конференцији био је главни повод за расипање ове странке тако да је она на општинским изборима у Црној Гори и у локалним размјерама остала незапажена. Зато ће се и међусобне оптужбе између ЈНС и ЈРЗ у предизборној кампањи пренијети на релацију ЈРЗ – Удружена опозиција.

У савез Удружене опозиције у Црној Гори ући ће земљорадници, демократи, радикали А. Станојевића, неопређијени и припадници ХСС. У односу на Црну Гору, Бока которска имала је низ специфичности. Једна

од тих била је постојање ХСС, која је имала присталице и припаднике у католичком живљу. Земљорадничка странка у Боки Которској није имала јаке упориште. Становништво Боне у односу на Црну Гору процентуално се мање бавило земљорадњом и сточарством. То се тумачило прије свега већим степеном развоја индустрије, занатства, трговине, поморства и рибарства. Иако се то не може као фактор занемарити, главни је разлог ипак у неповољним условима за развој пољопривреде и сточарства. Сушта супротност овим показатељима било је стање у шавничком срезу, у коме је живјело 95% становништва од пољопривреде. Тамо је Земљорадничка странка имала више присталица од свих других. Главни захтјев који је истичала ова странка у политичком програму било је ослобађање од враћања сељачких дугова, заштита минимума сељачког имања (због дугова и наплате пореза), давање помоћи за сиромашно становништво и отварање јавних радова. Овај програм у Црној Гори је одиграо пресудну улогу, па је Земљорадничка странка у Црној Гори у више срезова била „матича“ Удружене опозиције. Белведерски догађаји још више су ојачали „епицентре“ црногорских федералиста. То најбоље показује чињеница да су они у четири општине цетињског среза побједили. Они су се, као и земљорадници, залагали за ослобађање сељака од државних дугова, а о аграрној реформи уопште није било говора, свакако због ионако преовладајућег ситног посједа у том крају.

Грађанска штампа, нарочито радикални лист „Глас Боке“ у току октобра и новембра 1936. године учио је и психолошке разлике између црногорског и бокешког сељака. Бокешки сељак био је економски независнији од сељака у срезovima Старе Црне Горе. Дугови код банака били су много мањи. Знатан дио становништва бавио се поморством, риболовом и трговином. Зато „Глас Боке“ упозорава агитаторе ЈРЗ у Боки Которској да буду умјерени у обећањима бокешким сељацима, јер су им мање потребна. „Обећања сељак у Боки не очекује као кап на листу. Зато радикали траже од својих агитатора начине како да се понашају у придобијању маса.“⁴

У говору љекара Лазаревића, предсједника Среског одбора ЈРЗ у Боки, наглашено је: „Нама нијесу потребни бучни зборови који се држе без икакве припреме, плана, програма у празним салама, нити пак нападно на друге“.⁵ Понашање ЈРЗ према Удруженој опозицији у предизборној кампањи било је овдје толерантније у односу на остале срезове у Црној Гори. Сам Лазаревић тражи више „академизма“ у поштовању личности вођа Удружене опозиције. Однос ЈРЗ према ХСС у пропаганди такође је био доста толерантан. ЈРЗ је настојала да ХСС у Боки убиједи да је „југословенско“ изнад било које „племенског“ и да је „хрватско питање“ на реду рјешавања дневне политике. Централна личност Удружене опозиције у Боки Которској био је за ЈРЗ Никола Ђурковић, нарочито у рисанској општини, гдје је уживао највећи ауторитет. „Никола Ђурковић речено нам је

4 Глас Боке. 5. октобар 1936, др Лазаревић у Грбљу.

5 Исто.

припада демократском врху УО и око њега се окупља нарочито млађи елеменат". Зато се Ђурковић обара на гласине политичких противника који га приказују као „антидржавног човјека и позива противнике да то јавно изнесу и да ће им исто тако јавно одговорити“.⁶

Већу „грађанску зрелост“ ЈРЗ у Боки у односу на остале срезове у Црној Гори илуструје говор министра за саобраћај Јанковића средином новембра 1936. године на Цетињу, у коме се каже да говори „зато што треба да знамо шта ко треба да ради. Данас се они појављују не као комунисти него као нова политичка форма, као Удружена опозиција“.⁷

Јанковић је Удружену опозицију у Црној Гори поистовјетио с анархијом. Сигурно је на то утицао догађај на Белведру 26. јуна 1936. године, па је настојао да прикрије насиље власти над недужним жртвама. Такође је Јанковићу било познато да су неки црногорски комунисти емигрирали у Албанију а неки се „одметнули у шуму“. Неопходно је истаћи да је у љето 1936. године Министарски савјет радио на издавању финансијских средстава за подизање новог сабирног логора за комунисте или за адаптацију једног од већих постојећих судских затвора. Острво Мамула било је предмет разматрања остварења прве солуције.

Говор Ника Зубера у Народној скупштини крајем 1936. године био је директно упућен против КПЈ у Црној Гори. За белведерске догађаје он је тражио искључивог кривца у Николи Лекићу. Његова оптужба била је тим жешћа што је Лекић тада био у емиграцији. Зубер је тражио „јачи“ и способнији управни апарат у Зетској бановини. Отворено се показало незадовољство и према ранијем бану Мују Сочици, као и према др Вињеку који је био надлежан за обезбјеђење реда и мира у Бановини преко органа власти. За политичко стање у Црној Гори режим је настојао да окриви КПЈ. То је био и притисак да Државни суд за заштиту државе осуди црногорске комунисте који су похапшени у току 1936. године. На тај начин настојало се да се прикрије насиље на Белведеру, разне манипулације (обећања и корупција) на општинским изборима и оправда и релативан неуспјех на њима.

Хапшење комуниста, њихово мучење у Дубровнику, одуговлачење суђења, белведерски догађаји и општински избори 1936. године политички су покренули становништво Црне Горе више него претходних година. Посјета министра Јанковића иде у прилог тврдњи да је Црна Гора у плановима Стојадиновићеве владе била предмет више пажње него претходних влада. Скупштински избори су показали да је режим ЈРЗ имао премоћ над Удруженом опозицијом. Ипак, ЈРЗ је преко управног апарата највише настојала да онемогући КПЈ, како не би целокупну УО повела у антирежимске демонстрације у Црној Гори. Бока Которска је у току 1936. године била „мирнија“, јер су економско стање и стандард становништва били тамо повољнији у односу на унутрашњост у Црној Гори. Од нових

6 Исто, 8. октобар 1936, Ђурковић у Рисну.

7 Зета, 15. новембар 1936, Говор министра Б. Јанковића.

општинских управа очекивао се већи ред, дисциплина и уједначавање елементарних законских прописа. Незадовољни резултатима избора и новопостављеним општинским управама затражили су правни лијек код Управног суда у Дубровнику. Жалбе и молбе њихове најбољи су доказ политичке зрелости црногорског гласача и поштовања прописа, што заслужује обраду као посебна проблематска цјелина. Егзактни подаци по општинама и срезовима дају вјернију слику политичког опредељења гласача. Ја сам овдје хтио само да унажем на битне политичке факторе који су утицали на егзактне податке који су дати у другим радовима.